

Received: Sep, 2019

Revised: Oct, 2019

Accepted: Nov, 2019

กระบวนการจัดการข่าวสารที่เป็นเท็จ (FAKE NEWS)

สิงห์ สิงห์ขจร¹

บทคัดย่อ

การศึกษานี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อการป้องกันข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ และเพื่อเป็นแนวทางการพัฒนากระบวนการจัดการข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ

ผลการศึกษา พบว่า รูปแบบข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จมีดังต่อไปนี้ ข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบการเสียดสีและการล้อเลียนข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบที่ทำให้เข้าใจผิดข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบหัวข้อข่าวที่ทำให้เข้าใจผิดข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบอ้างอิงแหล่งที่มาที่เป็นเท็จ ข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบใช้ภาพที่ไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา ข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบมีการให้ข้อมูลที่ผิดพลาด และสุดท้าย คือ ข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบเนื้อหาที่จงใจสร้างข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จทั้งหมดการตรวจสอบข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จสามารถทำได้ด้วยการตรวจสอบความผิดปกติของข้อมูลหรือรูปแบบของข้อมูลที่ผิดและการตรวจสอบข้อเท็จจริงจากการประเมินแหล่งที่มาและเนื้อหาภาพ แนวทางการพัฒนากระบวนการจัดการข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จมีขั้นตอนคือการตรวจสอบผู้เผยแพร่จากต้นทางการตรวจสอบแหล่งข้อมูลที่อ้างถึงในบทความการตรวจสอบเวลาในการเผยแพร่การตรวจสอบที่อยู่ของเว็บไซต์และการตรวจสอบข้อเท็จจริงบนสื่อสังคมออนไลน์เป็นกระบวนการที่สื่อมวลชนและประชาชนนำมาใช้เพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูลข่าวสารก่อนที่จะนำเสนอไปสู่สาธารณะ

คำสำคัญ : การป้องกันข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ, แนวทางการพัฒนากระบวนการจัดการ

¹อาจารย์ ประจำสาขาวิชาการประชาสัมพันธ์และสื่อสารองค์การคณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

e-mail: singhbsru@gmail.com

Fake News Management Process

Singh Singkhajorn

Abstract

The objective is to prevent fake news and to be a guideline for the development of fake news management processes

The results of the study showed that the form of false information Are as follows Fake News, satire and mockery Misleading, false information that misleads news headlines Fake News based on false sources False information using pictures that is not relevant to the content Fake News, and finally, false information, with content that intentionally creates all Fake News checking for false information Can be done by examining the abnormalities of the data or the format of the wrong data And investigation of the assessment of sources and images. Guidelines for the development of Fake News management processes Can be done by Examining the source publisher Examining the data sources referred to in the article checking the release time website address verification and investigation on social media. Processes are used by media organizations and people to examine information before presenting it to the public.

Keywords: Protection Fake news, Development guidelines, Management process

บทนำ

ปัจจุบันสื่อกระแสหลักในทั่วโลกกำลังประสบปัญหารอบด้านไม่ว่าจะเป็นการเติบโตของช่องทางในการสื่อสารในโลกออนไลน์อย่าง กูเกิล (Google) ทวิตเตอร์ (Twitter) เฟซบุ๊ก (Facebook) อินสตาแกรม (Instagram) ไลน์ (Line) รวมไปถึงการพัฒนาอย่างต่อเนื่องของเทคโนโลยีที่มีการอัปเดต ออกมาอย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะการที่โทรศัพท์มือถือหรือสมาร์ทโฟน (Smartphone) ที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้บริโภคชาวในปัจจุบัน ยิ่งไปกว่านั้นปัญหาด้านการพัฒนาความสามารถในการทำงานให้เท่าทันข้อมูลข่าวสารที่อยู่เป็นจำนวนมากในโลกออนไลน์มีทั้งข้อมูลข่าวสารที่เป็นเรื่องจริงและข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ (Fake news) ทำให้เกิดปัญหาความเข้าใจผิดต่อข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จของผู้ใช้งานในโลกออนไลน์

ในการตรวจสอบข้อมูลข่าวสารนั้นส่วนใหญ่มักจะตรวจสอบถึงแหล่งที่มาที่มีความน่าเชื่อถือ ซึ่งสื่อมวลชนเป็นแหล่งข้อมูลที่น่าเชื่อถือในระดับต้นๆ ความน่าเชื่อถือในการเป็นสื่อมวลชนและที่เกิดปัญหาขึ้นอย่างต่อเนื่องจนมีแนวโน้มว่าจะมากขึ้นคือเรื่องของข่าวสารที่เป็นเท็จ ซึ่งในปัจจุบันการติดต่อสื่อสารได้พัฒนาทำให้เกิดการติดต่อสื่อสารจากหนึ่งคนไปยังคนจำนวนมาก ๆ ได้อย่างรวดเร็ว และการส่งต่อกันนั้นทำให้เกิดการแพร่กระจายข่าวสารได้อย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดผลกระทบต่อสังคมในวงกว้างได้ เป็นปัญหาที่ประเทศต่างๆ ทั่วโลกก็ประสบปัญหาในเรื่องของปัญหาข่าวสารที่เป็นเท็จ การตรวจสอบข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ นั้นมีการตรวจสอบหรือไม่ มีการตรวจสอบด้วยวิธีใด รัฐบาลของประเทศต่าง ๆ จะต้องดำเนินการในเรื่องดังกล่าวอย่างไรในการกำกับดูแลและควบคุมข่าวสารที่เป็นเท็จ ที่ส่งผลกระทบต่อสังคม ทำให้เกิดความแตกตื่นของคนในสังคม ในสถานการณ์ที่คนทุกคนในสังคมสามารถติดต่อสื่อสารจากหนึ่งคนไปยังคนจำนวนมาก ๆ ได้อย่างรวดเร็ว และมีการส่งต่อไปยังกว้างขวางและรวดเร็ว

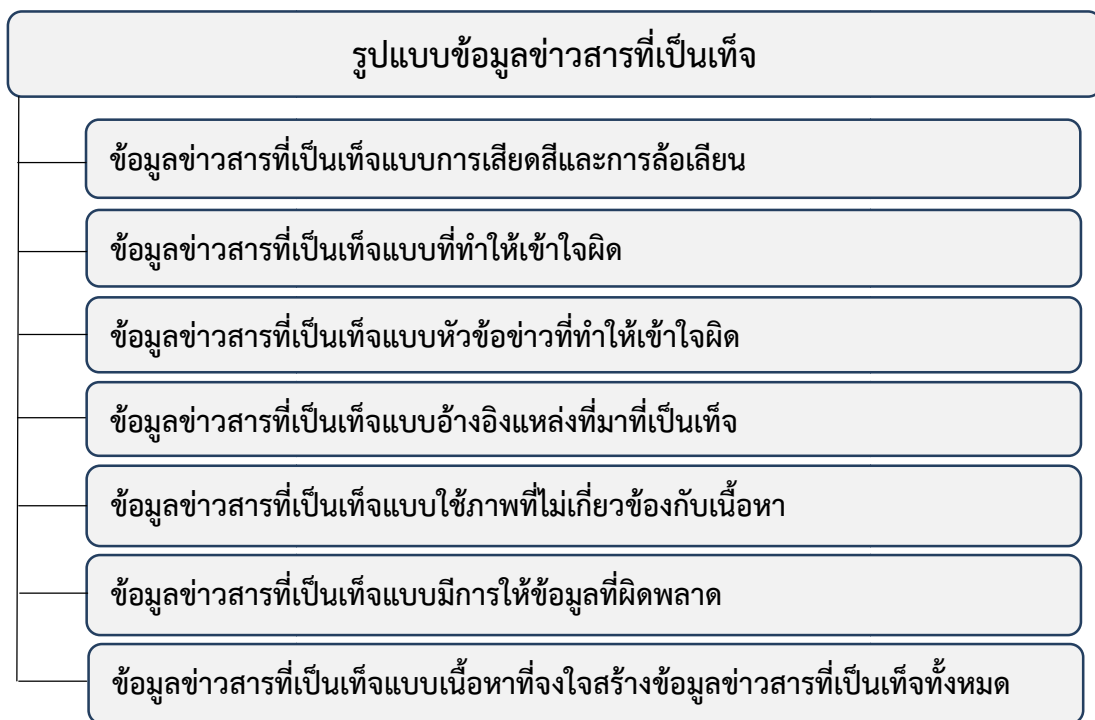
ข่าวสารที่เป็นเท็จที่มีการเผยแพร่อย่างต่อเนื่องบนโลกออนไลน์จนทำให้ส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของสื่อมวลชนที่ถูกนำไปรวมไปกับแฟนเพจเฟซบุ๊ก (Facebook Fanpage) หรือแม้แต่บุคคลธรรมดาที่ตั้งตัวเป็นสำนักข่าวเนื่องจากสื่อออนไลน์นั้นเปิดโอกาสให้ผู้ต้องการสื่อสารข้อมูลได้ใช้สื่อออนไลน์เป็นช่องทางการสื่อสารได้ง่าย ทำให้ความเชื่อถือในสื่อออนไลน์มีน้อยทำให้การรับรู้ข่าวสารของประชาชนมีความเข้าใจผิดว่าแฟนเพจเฟซบุ๊กมีความน่าเชื่อถือเทียบเท่ากับสื่อมวลชนทั้งที่ไม่มีกระบวนการผลิตที่เป็นที่น่าเชื่อถือ หรือมีผู้ผลิตที่เป็นองค์กรสื่อมวลชนที่สามารถตรวจสอบและอ้างอิงได้ ดังนั้นการจะทำให้มีความน่าเชื่อถือในสื่อออนไลน์นั้นควรมีองค์กรสื่อมวลชนเป็นผู้ผลิตข้อมูลข่าวสารนั้น และสร้างกระบวนการของการผลิตข้อมูลข่าวสารที่มีความน่าเชื่อถือ โดยเฉพาะในปัจจัยด้านความสมบูรณ์ของเนื้อหาในการสร้างความเชื่อถือสื่อมวลชนออนไลน์ ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยย่อย ๆ ได้แก่ 1) ผู้นำเสนอ 2) ความถูกต้องแม่นยำ 3) ชื่อเสียงของสำนักข่าว 4) ความครบถ้วนของข่าว 5) แหล่งที่มาของข่าว และ 6) ความทันสมัยของข่าว

ด้วยข้อมูลข่าวสารที่อยู่เป็นจำนวนมากในโลกออนไลน์มีทั้งข้อมูลข่าวสารที่เป็นเรื่องจริงและข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จในประเทศไทยจากผลการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนของศูนย์สำรวจความคิดเห็นบ้านสมเด็จโพลล์ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา เกี่ยวกับปัญหาข่าวปลอม (Fake News) โดยเก็บจากกลุ่มตัวอย่างจากประชาชนที่อาศัยอยู่ในจังหวัดกรุงเทพมหานคร จำนวนทั้งสิ้น 1,211 กลุ่มตัวอย่าง เก็บข้อมูลในวันที่ 20 - 23 กุมภาพันธ์ 2562 พบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เคยพบเห็นข่าวปลอม (Fake News) ร้อยละ 85.1 และเคยตรวจสอบข้อมูลข่าวสารที่คิดว่าเป็นข่าวปลอม (Fake News) ร้อยละ 65.8 และเคยพบเห็นข่าวปลอม (Fake News) ในลักษณะข่าวที่ตั้งใจให้เกิดความเข้าใจผิด มากที่สุด ร้อยละ 31.3 อันดับที่สองคือข่าวที่นำภาพปลอมหรือภาพที่ไม่เกี่ยวข้องนำมาเป็นภาพประกอบ ร้อยละ 17.8 อันดับสามคือข่าวที่มีการตัดต่อภาพ และข้อมูลในข่าวที่ไม่มีความจริงใดๆ ร้อยละ 16.8 อันดับสี่คือข่าวปลอมแบบล้อเลียนซ้ำกัน ร้อยละ 15.2 และอันดับที่ห้าคือข่าวที่นำคำพูดของบุคคลที่ไม่ได้พูดจริงมาอ้างถึง ร้อยละ 7.6 ในส่วนของวิธีการในการตรวจสอบข้อมูลข่าวสารที่คิดว่าเป็นข่าวปลอม (Fake News) โดยดูแหล่งที่มา / ผู้เขียน ร้อยละ 33.1 อันดับที่สองคือไม่คิดจะตรวจสอบ ร้อยละ 26.8 อันดับสามคือค้นหาจากแหล่งข่าวที่น่าเชื่อถือ ร้อยละ 17.0 อันดับสี่คือตรวจสอบวันเวลาที่เผยแพร่ ร้อยละ 9.6 และอันดับที่ห้าคือตรวจสอบว่าเป็นการตัดต่อ ร้อยละ 8.2 โดยที่กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่พบเห็นข่าวปลอม (Fake News) ผ่านสื่อเฟซบุ๊ก (Facebook) เป็นอันดับหนึ่ง ร้อยละ 72.7 อันดับสองคือมีคนเล่าให้ฟัง ร้อยละ 10.3 และอันดับสามคือผ่านสื่อไลน์ (Line) ร้อยละ 8.8 และพบเห็นข่าวปลอม (Fake News) มีเนื้อหาเกี่ยวกับประเด็นเรื่องการเมืองเป็นอันดับหนึ่ง ร้อยละ 28.2 อันดับสองคือประเด็นเรื่องดาราร้อยละ 26.9 อันดับสามคือประเด็นเรื่องหลอกขายสินค้า ร้อยละ 17.3 อันดับสี่คือประเด็นเรื่องสุขภาพ ร้อยละ 15.6 อันดับห้าคือประเด็นเรื่องภัยพิบัติ ร้อยละ 7.3 และอันดับสุดท้ายคือประเด็นเรื่องศาสนา ร้อยละ 4.6 แสดงให้เห็นว่าประเด็นปัญหาข่าวสารที่เป็นเท็จมีผลกระทบต่อผลกระทบของข่าวสารในประเทศไทย

สถานการณ์ปัจจุบันทำให้เกิดคำถามเกี่ยวกับคุณภาพผลกระทบและความน่าเชื่อถือของสื่อมวลชน การแพร่กระจายข่าวสารที่เป็นเท็จออกไปไม่ว่าจะเป็นข้อมูลที่ผิดข้อมูลที่ผิดที่ไม่เหมาะสมและข้อมูลที่ผิดซึ่งมักจะถูกแบ่งปันบนสื่อสังคมออนไลน์โดยไม่เจตนา ข่าวสารที่เป็นเท็จ (Fake news) แบ่งออกได้ดังนี้ 1) การบิดเบือนข้อมูล ข้อมูลที่เป็นเท็จและจงใจสร้างขึ้นเพื่อเป็นอันตรายต่อบุคคลกลุ่มสังคมองค์กรหรือประเทศ 2) ข้อมูลที่ผิด ข้อมูลที่เป็นเท็จ แต่ไม่ได้สร้างขึ้นด้วยความตั้งใจที่จะก่อให้เกิดอันตราย 3) ข้อมูลร้าย ข้อมูลที่อยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริงใช้เพื่อสร้างความเสียหายต่อบุคคลกลุ่มสังคมองค์กรหรือผู้คนส่วนใหญ่ที่มีเทคโนโลยีเป็นศูนย์กลาง การนำเสนอข่าวสารบนสื่อสังคมออนไลน์ ทำให้ผู้คนมีแนวโน้มที่จะตกเป็นข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จมากขึ้นการศึกษาเรื่องการป้องกันข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ กระบวนการจัดการข่าวสารที่เป็นเท็จขององค์กรสื่อมวลชน เพื่อเป็นแนวทางการพัฒนากระบวนการจัดการข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จให้กับสื่อมวลชน

เนื้อหา

โครงการวิจัยของคณะกรรมการการยุโรป European Commission, Joint Research Centre โดย Bertin Martens (2018) ได้ทำการศึกษาเรื่องการบิดเบือนข้อมูลข่าวสาร ข่าวที่เป็นเท็จในสื่อดิจิทัล ผลการศึกษาพบว่า การสื่อสารเกี่ยวกับการแก้ปัญหาการบิดเบือนข้อมูลออนไลน์ ควรมีการใช้แนวทางร่วมกันในระดับสหภาพยุโรปโดยการเพิ่มอำนาจให้ประชาชนในการแก้ปัญหา และต้องมีการปกป้องประชาธิปไตย คณะกรรมการเสนอวัตถุประสงค์สี่ประการ เพื่อปรับปรุงความโปร่งใสเกี่ยวกับวิธีการผลิตหรือสนับสนุนข้อมูล เพื่อส่งเสริมความหลากหลายของข้อมูลผ่านการสนับสนุนวารสารศาสตร์ที่มีคุณภาพ และการปรับสมดุลความสัมพันธ์ระหว่างผู้สร้างข้อมูลและผู้เผยแพร่ข้อมูล เพื่อเสริมสร้างความน่าเชื่อถือของข้อมูลในระบบออนไลน์ที่เป็นมิตรกับข้อมูลและเสริมสร้างความสามารถในการตรวจสอบโดยรวมและส่งเสริมการรู้เท่าทันสื่อ และเพื่อแก้ปัญหาที่ครอบคลุมระหว่างผู้มีส่วนได้เสียทั้งหมด

ภาพที่ 1 รูปแบบข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ

จากภาพที่ 1 รูปแบบข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จมีดังต่อไปนี้ คือข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบการเสียดสีและการล้อเลียนข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบที่ทำให้เข้าใจผิดข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบหัวข้อข่าวที่ทำให้เข้าใจผิดข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบอ้างอิงแหล่งที่มาที่เป็นเท็จ ข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบใช้ภาพที่ไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา ข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบมีการให้ข้อมูลที่ผิดพลาด และข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบเนื้อหาที่จงใจสร้างข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จทั้งหมด

Carol Soonand Shawn Goh(2018) ศึกษาเรื่องข่าวปลอม ข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ ผลการศึกษาพบว่า ข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จนั้นสามารถดึงดูดความสนใจของผู้ใช้งานในเฟซบุ๊ก (Facebook) และ ทวิตเตอร์(Twitter) ทำให้สามารถแพร่กระจายรวดเร็วกว่า มีหลายปัจจัยของข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จที่สามารถดึงดูดความสนใจจะทำให้เกิดการแพร่กระจาย โดยเฉพาะเนื้อหาที่แสดงออกของอารมณ์ ซึ่งจำกัดความของข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จคือการบิดเบือนข้อมูลในรูปแบบต่าง ๆ การเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในข่าว ตรงกันข้ามกับข่าวคุณภาพที่เป็นข่าวที่มีข้อมูลที่ถูกต้อง มีการตรวจสอบข่าวสารว่าถูกต้อง และมีความเป็นกลางในการนำเสนอข้อมูลข่าวสารข่าวที่มีคุณภาพแสดงถึงสื่อมวลชนที่น่าเชื่อถือ แต่การนำเสนอข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จและการนำเสนอข้อมูลข่าวสารที่บิดเบือนโดยแอบอ้างแหล่งที่มาจากสื่อออนไลน์หลายแห่งทำให้ความเชื่อมั่นในคุณภาพของสื่อมวลชนต่อประชาชนลดน้อยลง

รูปแบบข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จมีดังต่อไปนี้ คือข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบการเสียดสีและการล้อเลียนข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบที่ทำให้เข้าใจผิดข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบหัวข้อข่าวที่ทำให้เข้าใจผิดข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบอ้างอิงแหล่งที่มาที่เป็นเท็จ ข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบใช้ภาพที่ไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา ข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบมีการให้ข้อมูลที่ผิดพลาด และข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบเนื้อหาที่จงใจสร้างข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จทั้งหมด

การป้องกันข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ (Fake news) ขององค์กรสื่อมวลชนคู่มือสำหรับการศึกษาและอบรมสื่อมวลชนเรื่องสื่อมวลชน ข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ และการให้ข้อมูลเท็จ (Journalism, 'Fake news' & Disinformation) ขององค์การศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO) ซึ่งเผยแพร่ในปี พ.ศ. 2561 มีการนำเสนอในประเด็นเรื่อง สื่อมวลชนนั้นมีความคาดหวังจากสังคม ในด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ ความถูกต้องของข่าวสารที่สื่อมวลชนสามารถรับประกันความจริงได้เสมอ ความรวดเร็วและการนำเสนอข้อเท็จจริงที่ถูกต้องและหลักการสำคัญ คือ สื่อมวลชน สื่อมวลชนต้องเป็นอิสระ ไม่กระทำการอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการเพื่อผลประโยชน์ และก่อให้เกิดความขัดแย้งทางผลประโยชน์ สื่อมวลชนต้องทำงานอย่างโปร่งใสรายงานข้อมูลเหตุการณ์แหล่งที่มาและเรื่องราวอย่างยุติธรรม มีการกลั่นกรองและการประเมินข้อมูลอย่างเปิดเผย และนำเสนอมุมมองที่รอบด้านในการรายงานหลักการพื้นฐานของสื่อมวลชนอีกหลักการหนึ่ง คือการปกป้องแหล่งข้อมูลที่เป็นความลับ การรักษาความไว้วางใจของแหล่งข้อมูลรวมถึงผู้แจ้งเบาะแส และในบางกรณีการรับรองความปลอดภัยของแหล่งข้อมูลแนวทางการปฏิบัติขององค์กรข่าวและหน่วยงานกำกับดูแล และจรรยาบรรณวิชาชีพความเป็นมืออาชีพและมีจริยธรรมในการทำหน้าที่ของสื่อมวลชน การแก้ไขข้อผิดพลาดอย่างรวดเร็วและจริงใจ การตระหนักถึงความถูกต้องของการนำเสนอข่าวสารที่ควบคู่ไปกับความเป็นอิสระของสื่อมวลชนการเป็นตัวแทนของประชาชนชนรวมถึงผู้ด้อยโอกาส สื่อมวลชนเองต้องไม่มีการบิดเบือนข้อมูลและนำเสนอข้อมูลที่

ผิด ต้องไม่สร้างความตระหนักให้กับสังคมโดยนำเสนอข่าวสารที่มีความเชื่อถือ สามารถตรวจสอบข้อเท็จจริงได้ และที่สำคัญ คือ ต้องมีการควบคุมคุณภาพเนื้อหาของข่าวสารก่อนเผยแพร่

(Bertin: 2018) ศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงสื่อดิจิทัลเป็นสื่อโซเชียลและการเพิ่มขึ้นของการบิดเบือนข้อมูลและข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงของการนำเสนอข่าวสารของสื่อมวลชนมีผลกระทบต่อคุณภาพของข่าว ประชาชนที่มีความไว้วางใจค่อนข้างสูงในสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อวิทยุกระจายเสียง และสื่อวิทยุโทรทัศน์หรือที่เรียกว่าสื่อแบบดั้งเดิม แต่ปัญหา คือ ผู้เผยแพร่ข่าวและความน่าเชื่อถือของสื่อแบบดั้งเดิมที่ลดลงในขณะที่ช่องทางการกระจายข่าวบนโลกออนไลน์ได้เพิ่มขึ้นทำให้มีผู้รับข่าวสารถึงสองในสามที่เข้าถึงข่าวผ่านช่องทางบนโลกออนไลน์มากกว่าสื่อแบบดั้งเดิม หนังสือพิมพ์ที่มีชื่อเสียงยังมีประชาชนจำนวนมากติดตามข่าวสารทางเว็บไซต์หนังสือพิมพ์โดยตรง แต่การที่ข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จเกิดมากขึ้นบนโลกออนไลน์นั้น ได้ส่งผลทำให้บทบาทของสื่อมวลชนมีความน่าเชื่อถือน้อยลงลงไปด้วย หากสื่อมวลชนที่มีคุณภาพมีการเผยแพร่เนื้อหาซึ่งมีเนื้อหาเป็นเท็จในโลกออนไลน์เรื่องดังกล่าวจะนำไปสู่ความล้มเหลวของสื่อแบบดั้งเดิมไปด้วยการกำกับดูแล การตรวจสอบข้อเท็จจริง และหลักจรรยาบรรณจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับสื่อมวลชน

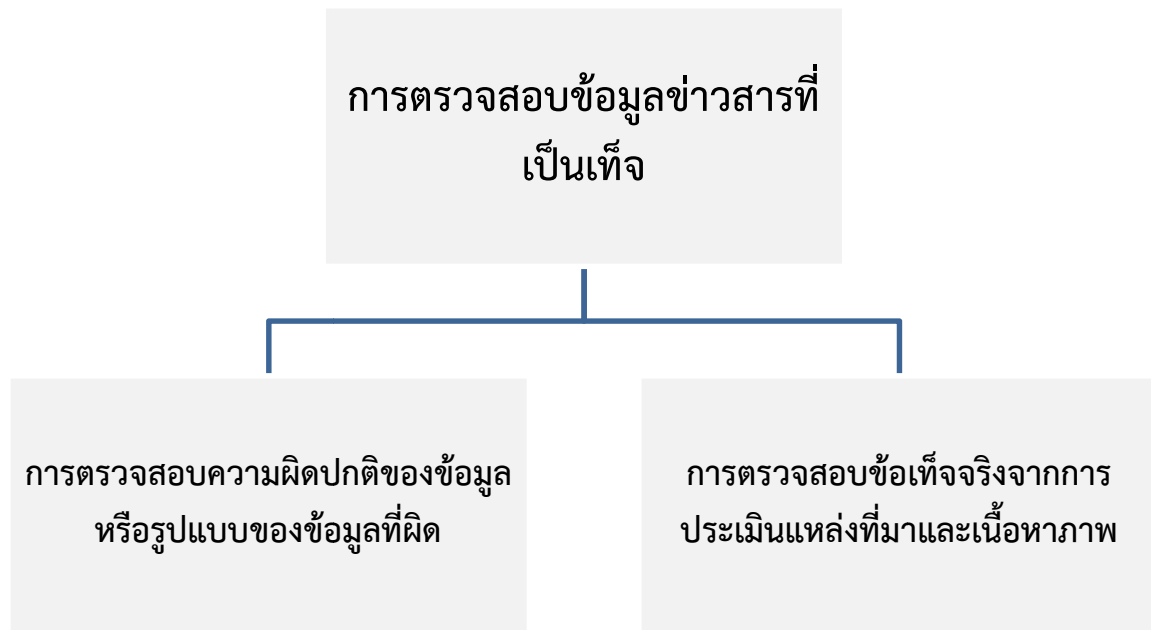
Lazer, D, M Baum และคณะ (2018) ศึกษาเรื่อง ศาสตร์แห่งข่าวปลอม ผลการศึกษาพบว่าข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จเป็นข้อมูลที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อการตอบสนองทางอารมณ์ต่อเรื่องราวในช่วงเวลาต่างๆ การตรวจสอบแหล่งที่มา และมีการค้นหาข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับข่าวนั้นในสื่อมวลชนที่น่าเชื่อถือและเป็นที่รู้จักดี รวมไปถึงการตรวจสอบแหล่งที่เผยแพร่ในโลกออนไลน์ของเว็บไซต์ โดยการตรวจสอบ URL (Uniform Resource Locator) ว่ามีความถูกต้องจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับผู้รับสารหรือผู้บริโภคข่าวสารข้อสังเกตเล็กน้อยอย่างเรื่องตัวสะกดคำเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ควรตั้งข้อสงสัยของแหล่งที่มา การตรวจสอบความถูกต้องสามารถทำได้โดยดูว่าผู้เผยแพร่ข่าวมาจากองค์กรที่มีความน่าเชื่อถือหรือไม่ เช่น สำนักข่าว Reuters สถานีโทรทัศน์ CNN และ สำนักข่าว BBC โดยสามารถเข้าไปตรวจสอบจากแหล่งที่มาโดยตรงเช่น เว็บไซต์ นอกจากนั้นยังสามารถตรวจสอบได้จากคำพูดของผู้เชี่ยวชาญข้อมูลการสำรวจและสถิติอย่างเป็นทางการ การตรวจสอบภาพ และวิดีโอ โดยสังเกตสิ่งปกติ เช่น เงาและเสียงที่มีลักษณะไม่น่าเชื่อถือ เป็นต้น ข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จคือข้อมูลข่าวสารที่ผิดและเป็นข้อมูลที่บิดเบือน การนำผู้ที่เผยแพร่สิ่งที่เป็นเท็จโดยอ้างว่าเป็นเรื่องจริงหรือการบิดเบือนเป็นข้อมูลที่เป็นเท็จที่ผู้เผยแพร่รู้ว่า เป็นเท็จโดยเจตนาถือว่าการจงใจโกหก เพราะฉะนั้นถึงต้องมีการแยกแยะข้อความที่เป็นจริงจากสิ่งที่เป็นเท็จ

โครงการวิจัยของ Reuters Institute โดย Rasmus K. Nielsen and Lucas Graves (2017) ศึกษาเรื่อง มุมมองในข่าวที่เป็นเท็จของผู้รับสาร โดยผ่านการตรวจสอบความผิดปกติของข้อมูล วิธีการแก้ปัญหาในการตรวจสอบข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ โดยศึกษาผ่านสื่อสังคมออนไลน์ การศึกษาพบว่าการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จที่มีการส่งต่อทางโลกออนไลน์ กรณีการตรวจสอบกูเกิลเทรนด์ (Google Trends) พบว่าการค้นหาคำว่า ข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ เป็นจำนวนมากในปี พ.ศ. 2559 การ

แพร่กระจายของข่าวสารที่เป็นเท็จทำให้ผู้รับสารมีความไว้วางใจในสื่อมวลชนลดลงจนเป็นวิกฤตศรัทธาในตัวสื่อมวลชน โดยเฉพาะในประเด็นของข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จผ่านสื่อสังคมออนไลน์ประเด็นข้อมูลข่าวสารที่บิดเบือน ซึ่งมีความซับซ้อนของข้อมูลครอบคลุมถึงเนื้อหาล่อเลียนและล้อเลียนและการใช้คำอธิบายภาพที่ทำให้เข้าใจผิดการใช้ภาพหรือสถิติที่ไม่ถูกต้องหรือไม่เหมาะสม สื่อมวลชนเองควรหลีกเลี่ยงการเผยแพร่ข้อมูลที่ไม่ถูกต้องตรวจสอบไม่เอนเอียงทางการเมือง ควรหลีกเลี่ยงการแพร่กระจายข้อมูลที่ผิดและข้อมูลที่บิด และควรตรวจสอบข้อเท็จจริงเพื่อเป็นการนำเสนอข้อเท็จจริงสู่สังคม เพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กับผู้รับสาร

ในแง่มุมของกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จในหลายประเทศๆ ได้ให้ความสนใจเพราะการบิดเบือนข้อมูลและข้อมูลที่ผิดเป็นอันตรายต่อสังคม ประเทศเยอรมนีบังคับใช้กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ โดยที่ผู้ใช้งานสื่อสังคมออนไลน์จะมีความผิดหากไม่ลบเนื้อหาภายใน 24 ชั่วโมงหลังจากมีการแจ้งเตือนว่าเนื้อหานั้นเป็นเนื้อหาที่ผิดกฎหมาย เป็นข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ และเนื้อหาที่แสดงความเกลียดชังอีกหลายประเทศ กำลังพิจารณากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ เช่น ประเทศออสเตรเลีย ประเทศฟิลิปปินส์ ประเทศแคนาดา ประเทศฝรั่งเศส สหราชอาณาจักร ประเทศบราซิล ประเทศอินเดีย และประเทศอินโดนีเซีย

Wardle, C. and H. Derekshan(2017) ศึกษาเรื่องความผิดปกติของข้อมูลข่าวสาร ผลการศึกษาจากการตรวจสอบข้อเท็จจริงโดยการประเมินแหล่งที่มาและเนื้อหาภาพผ่านสื่อสังคมออนไลน์ พบว่า การบิดเบือนข้อมูลเป็นปัญหาที่ทั่วโลกกำลังประสบ การขยายของข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จได้แพร่ออกไปสู่สังคมวงกว้าง มีความพยายามในการพยายามบิดเบือนข้อมูลและข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จออกมา ซึ่งส่งผลกระทบต่อมาตรฐานด้านจริยธรรมของสื่อมวลชน ในด้านการตรวจสอบข้อมูลข่าวสารในสื่อสังคมออนไลน์ ต้องการระบุและแยกแยะบัญชีปลอม การยืนยันเนื้อหาภาพกับแหล่งที่ต้องมีความถูกต้อง การตรวจสอบการบันทึกและอัปโหลดเวลาของเนื้อหาการระบุและให้เครดิตแหล่งที่มาของข่าวสารการระบุตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ภาพถ่ายและวิดีโอสื่อมวลชนเองต้องมีการพิจารณาความถูกต้องของแหล่งที่มารูปภาพและวิดีโอโดยเฉพาะเนื้อหาที่สร้างโดยผู้ใช้สื่อสังคมออนไลน์และมีการแชร์ผ่านเครือข่ายสื่อสังคมออนไลน์ เช่น กูเกิล (Google) ทวิตเตอร์ (Twitter) เฟซบุ๊ก (Facebook) อินสตาแกรม (Instagram) และยูทูบ (YouTube) เนื้อหาดังกล่าวหากสื่อมวลชนที่มีความเชื่อถือเผยแพร่ซ้ำโดยไม่ได้ตรวจสอบ และมีการแพร่กระจายต่อในเครือข่ายสังคมออนไลน์โดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ ย่อมทำให้สื่อมวลชนมีเสื่อมเสียชื่อเสียงและเกิดคำถามในเรื่องความน่าเชื่อถือของข้อมูลข่าวสารของสื่อมวลชนในฐานะที่เป็นคนส่งสารเชื่อถือได้

ภาพที่ 2 การตรวจสอบข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ

จากภาพที่ 2 การตรวจสอบข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จสามารถแบ่งได้ดังต่อไปนี้ แบบที่หนึ่งคือ การตรวจสอบความผิดปกติของข้อมูลหรือรูปแบบของข้อมูลที่ผิดและแบบที่สองคือการตรวจสอบข้อเท็จจริงจากการประเมินแหล่งที่มาและเนื้อหาภาพ ซึ่งทั้งสองวิธีเป็นกระบวนการที่องค์กรสื่อมวลชนในต่างประเทศใช้เพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูลข่าวสารก่อนที่จะนำเสนอไปสู่สาธารณะ

แนวทางการพัฒนากระบวนการจัดการข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ (Fake news) ในประเทศไทยในต่างประเทศมีการศึกษาด้านต่างๆ อาทิ การศึกษาแนวทางการจัดการกับข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ การตรวจสอบข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ แหล่งที่มาของข้อมูลของผู้ส่งสารมีเจตนาเผยแพร่เนื้อหาที่หลอกลวงหรือบิดเบือนรายงานข่าวจริง ข้อมูลข่าวสารที่เนื้อหาเป็นอคติในรูปแบบที่ชัดเจน เป็นต้น

โครงการวิจัยของ Reuters Institute โดย Zeenab Aneez และคณะ (2019) ศึกษาเรื่อง ข่าวในโลกดิจิทัลของประเทศอินเดียผลการศึกษาพบว่า จะต้องมีการตรวจสอบผู้เผยแพร่ต้นทาง ตรวจสอบชื่อผู้เขียน เพราะผู้เขียนส่วนใหญ่จะระบุชื่อตนเองในบทความ หากชื่อของผู้เขียนปรากฏอยู่ให้ทำการค้นหว่าบุคคลนั้นเป็นใครและตรวจสอบไปถึงข้อมูลที่เกี่ยวข้องโดยดูว่าผู้เขียนเป็นผู้เชี่ยวชาญในสาขาที่เขียนหรือไม่ ผู้เขียนทำงานในองค์กรที่มีชื่อเสียงมีความน่าเชื่อถือหรือไม่ ในด้านการตรวจสอบเว็บไซต์ให้ไปตรวจสอบในส่วนที่แสดงวัตถุประสงค์ของเว็บไซต์และดูว่าบุคคลที่เกี่ยวข้องมีความน่าเชื่อถือหรือไม่ การตรวจสอบเนื้อหาต้องมีการตรวจสอบว่า มีการให้ข้อมูลที่ครบถ้วนหรือไม่เนื้อหาควรให้ข้อเท็จจริงจาก

มุมมองที่หลากหลาย หากเป็นเพียงการนำเสนอการโต้แย้งเพียงด้านเดียว มีความเป็นไปได้ที่ผู้เขียนอาจจะมือคติ

Gelfert, Axel (2018) ศึกษาเรื่อง ตรรกะและความหมายกับความเกี่ยวข้องของข่าวเท็จ พบว่าการแก้ปัญหาเรื่องข่าวเท็จสามารถทำได้โดยการตรวจสอบแหล่งข้อมูลที่น่าเชื่อถือในบทความที่สนับสนุนการอ้างอิงนั้นควรมีการค้นหาแหล่งข้อมูลออนไลน์ไปยังต้นทางที่มีการอ้างอิง เพื่อตรวจสอบว่าเป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารที่เชื่อถือได้หรือไม่ เนื้อหาตรงกับหัวเรื่องของบทความหรือไม่ พาดหัวควรแสดงแนวคิดเกี่ยวกับบทความทั้งหมด เพราะผู้เขียนอาจตั้งใจปลอมแปลงพาดหัวข่าวเพื่อให้คนอ่านเชื่อในพาดหัวโดยไม่ต้องอ่านบทความ รวมไปถึงการตรวจสอบการสะกดคำหรือข้อผิดพลาดทางภาษาในเนื้อหา เพราะแหล่งข้อมูลข่าวสารที่มีความน่าเชื่อถือนั้นจะไม่ปรากฏข้อผิดพลาดในเรื่องของการสะกดคำหรือข้อผิดพลาดทางภาษา

Wardle, C. and H. Derekshan (2017) ศึกษาเรื่องความผิดปกติของข้อมูลข่าวสารพบว่าการตรวจสอบวันและเวลาในการเผยแพร่จะบอกให้ทราบว่าบทความนั้น ๆ ถูกเผยแพร่ในช่วงเวลาไหน และการค้นหาเพื่อดูว่ามีบทความที่คล้ายกันซึ่งเขียนโดยสื่อมวลชนหรือองค์กรที่มีความน่าเชื่อถือหรือไม่ บทความที่เก่าอาจไม่มีข้อเท็จจริงที่ทันสมัยและการเผยแพร่การส่งต่อบทความที่เก่าในปัจจุบันนั้นอาจพบว่าข้อมูลบางอย่างในอดีตได้มีการพิสูจน์ในปัจจุบันแล้วว่าเป็นความจริงหรือไม่หากเป็นเช่นนั้นแล้วบทความต้องมีการปรับปรุง โดยการใช้ข้อมูลที่พิสูจน์แล้วว่าเป็นความจริงตามเวลาในปัจจุบัน

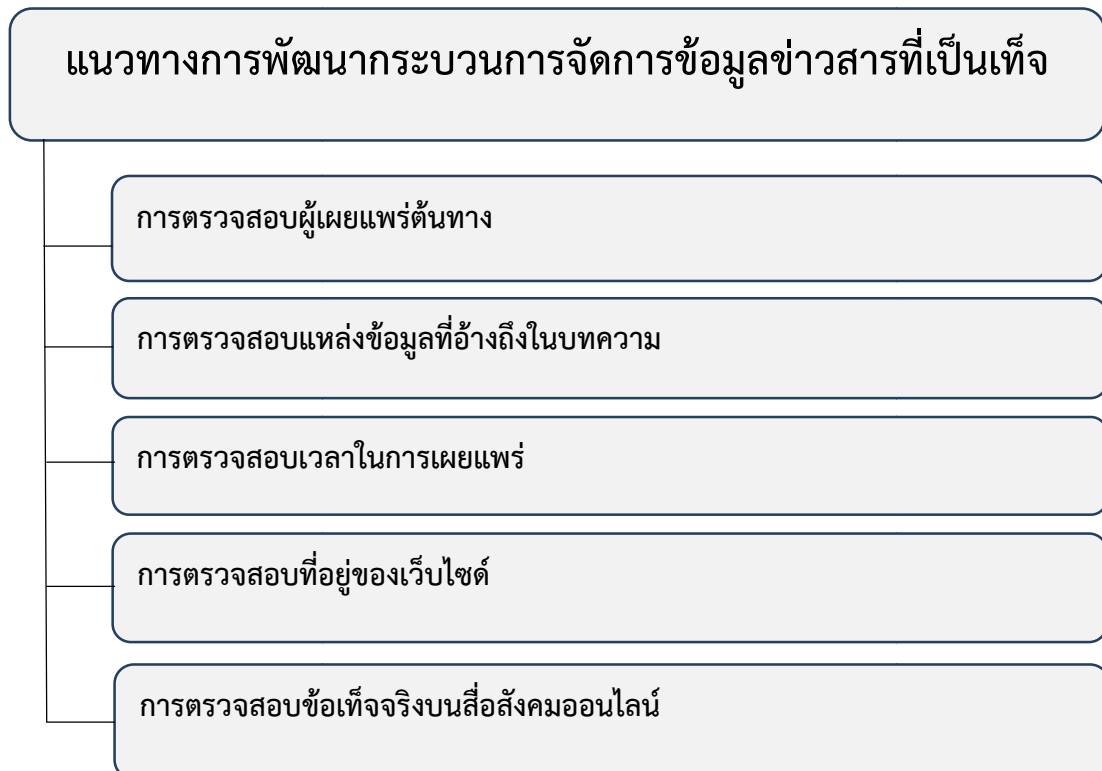
Rasmus K. Nielsen and Lucas Graves (2017) ศึกษาเรื่อง มุมมองในข่าวปลอมของผู้รับสาร ผลการศึกษาพบว่า การตรวจสอบที่อยู่ของเว็บไซต์ (URL) ควรระมัดระวังเว็บไซต์ที่สร้างขึ้นเพื่อให้ดูเหมือนเป็นทางการหรือเป็นของจริง เว็บไซต์ที่ดูมีสีสันอาจมีข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ ปัญหาที่เกิดขึ้น คือ ทุกคนสามารถสั่งซื้อเว็บไซต์ (URL) โดยไม่มีข้อกำหนดใด ๆ ในเรื่องการลงทะเบียน ผู้ส่งสารที่มีเจตนาไม่ดีสามารถหลอกลวงผู้ใช้ได้โดยใช้ชื่อโดเมนเลียนแบบเว็บไซต์ทางการขององค์กรต่างๆ เรื่องดังกล่าวสามารถแก้ไขได้โดยใช้เครื่องมือค้นหาและตรวจสอบให้แน่ใจว่าเว็บไซต์นั้นเป็นเว็บไซต์ที่เป็นต้นทางขององค์กรที่มีอยู่จริง

Carol Soon and Shawn Goh (2018) ศึกษาเรื่องข่าวปลอม ข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ ผลการศึกษาพบว่า แพลตฟอร์มออนไลน์ที่สร้างขึ้นมาให้ผู้ใช้สามารถแบ่งปันเนื้อหาได้ควรระมัดระวังเนื้อหา บทความ โดยเฉพาะรูปภาพและวิดีโอ เนื่องจากอาจมีการดัดแปลงรูปภาพที่สามารถทำได้เหมือนของจริง ควรมีการค้นหาภาพใน Google เพื่อดูว่ามีรูปภาพนั้นๆ มีอยู่จริงหรือไม่ในบล็อกหรือในเว็บไซต์ ข้อควรระวังอีกเรื่องหนึ่ง คือ บล็อกเกอร์ที่เขียนด้วยภาษาอย่างไม่เป็นทางการไม่ว่าจะโดยตัวบุคคลหรือกลุ่มบุคคล เพราะอาจมีการใช้หัวข้อข่าวที่น่าสนใจเพื่อกระตุ้นความสนใจโดยที่ข้อมูลอาจไม่มีความจริง

ผลกระทบของข่าวสารที่เป็นเท็จนั้นส่งผลกระทบให้เกิดความเข้าใจผิด ความวุ่นวายกับสังคมและประเทศชาติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้แนวทางการพัฒนากระบวนการจัดการข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จการ

ตรวจสอบผู้เผยแพร่จากต้นทางการตรวจสอบแหล่งข้อมูลที่อ้างถึงในบทความการตรวจสอบเวลาในการเผยแพร่การตรวจสอบที่อยู่ของเว็บไซต์และการตรวจสอบข้อเท็จจริงบนสื่อสังคมออนไลน์ ทำให้ไม่มีการส่งต่อข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จของประชาชนในยุคดิจิทัลที่ทุกคนสามารถเป็นผู้ส่งสารไปหาผู้คนจำนวนมากได้ด้วยระยะเวลาที่รวดเร็วการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จมีความสำคัญเป็นอย่างมาก

แนวทางการพัฒนากระบวนการจัดการข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ (Fake news) ในประเทศไทยสามารถอธิบายได้ดังภาพด้านล่าง

ภาพที่ 3 แนวทางการพัฒนากระบวนการจัดการข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ

จากภาพที่ 3 แนวทางการพัฒนากระบวนการจัดการข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จมีดังต่อไปนี้ การตรวจสอบผู้เผยแพร่จากต้นทางการตรวจสอบแหล่งข้อมูลที่อ้างถึงในบทความการตรวจสอบเวลาในการเผยแพร่การตรวจสอบที่อยู่ของเว็บไซต์และการตรวจสอบข้อเท็จจริงบนสื่อสังคมออนไลน์

สรุป

รูปแบบข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จมีหลายรูปแบบแตกต่างกันมีทั้งข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบการเสียดสีและการล้อเลียนข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จที่ทำให้เข้าใจผิดข้อมูลข่าวสารในหัวข้อข่าวที่ทำให้เกิดการเข้าใจผิดข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบอ้างอิงแหล่งที่มาที่เป็นเท็จ ข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จแบบใช้ภาพที่ไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา ข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จที่มีการให้ข้อมูลที่ผิดพลาด และข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จที่ผู้ส่ง

สารมีเจตจำนงสร้างข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จทั้งหมด การตรวจสอบข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จสามารถทำได้หลายแบบคือ การตรวจสอบความผิดปกติของข้อมูลหรือรูปแบบของข้อมูลที่เกิดการตรวจสอบข้อเท็จจริงจากการประเมินแหล่งที่มาและเนื้อหาภาพ ทั้งสองแบบนี้เป็นกระบวนการที่องค์กรสื่อมวลชนในต่างประเทศนำมาใช้เพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูลข่าวสารก่อนที่จะนำเสนอไปสู่สาธารณะ เพื่อคงไว้ซึ่งความน่าเชื่อถือขององค์กร โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันที่สื่อออนไลน์กำลังมีปัญหาเรื่องความน่าเชื่อถือของข่าวสารในสายตาของผู้รับสาร เพราะการเกิดขึ้นมากมายของสื่อออนไลน์และสื่อสาธารณะ แนวทางการพัฒนากระบวนการจัดการข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ สามารถปฏิบัติได้โดยอ้างอิงคู่มือสำหรับการศึกษาและอบรมสื่อมวลชน (Handbook for Journalism Education and Training) เรื่อง สื่อมวลชน ข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ และการให้ข้อมูลเท็จ (Journalism, 'Fake news' & Disinformation) ซึ่งเผยแพร่ในปี พ.ศ. 2561 ขององค์การศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO) คู่มือดังกล่าวสามารถช่วยสื่อมวลชนในการรับมือกับข่าวสารที่เป็นเท็จ และการจัดการข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ โดยได้บอกถึงวิธีการศึกษาลักษณะข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ และมาตรการการรับมือซึ่งสามารถนำมาปรับใช้ให้กับองค์กรสื่อมวลชนและประชาชนในประเทศไทยแนวทางการพัฒนากระบวนการจัดการข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ (Fake news) ในประเทศไทย ควรจะต้องเริ่มจากการที่ประชาชนจะต้องมีภูมิคุ้มกันที่เป็นชุดข้อมูลที่เป็นความรู้ในกระบวนการจัดการข้อมูลข่าวสารที่เป็นเท็จ การฝึกอบรมสร้างเครือข่ายในการจัดการข่าวสารที่เป็นเท็จ การสร้างเครือข่ายในการส่งต่อความรู้ในการจัดการข่าวสารที่เป็นเท็จ เพื่อให้ประชาชนในประเทศไทยสามารถแยกแยะว่าข่าวสารที่เป็นเท็จเป็นอย่างไร

เอกสารอ้างอิง

- Bertin Martens, Luis Aguiar, Estrella Gomez-Herrera and Frank Mueller-Langer .(2018).*The digital transformation of news media and the rise of disinformation and Fake news*. European Commission, Joint Research Centre
- Carol Soon and Shawn Goh.(2018).*FAKE NEWS, False information and more: Countering Human Biases*.Institute of Policy Studies,NationalUniversity of Singapore.
- Cherilyn Ireton and JuliePosetti.(2018). *Journalism, 'Fake news' & Disinformation.Handbook for Journalism Education and Training*,the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

- Elkjaer, Bente.(2003).*Social Learning Theory: Learning as Participation in Social Processes*. Handbook of Organizational Learning and Knowledge Management, Mark Easterby-Smith and Majorie A. Lyles (Eds.), Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Gelfert, Axel .(2018).*Fake news: a definition*. Informal Logic, Vol. 38, No.1 (2018), pp. 84–117.
- Lazer, D, M Baum, Y Benkler, A Berinsky, K Greenhill, F Menczer, M Metzger, B Nyhan, G Pennycook, D Rothschild, M Schudson, S Sloman, C Sunstein, E Thorson, D Watts, J Zittrain.(2018).*The science of Fake news*.Social Science policy forum, Sciencemag.org, 9 March 2018, VOL 359 ISSUE 6380.
- Rasmus K. Nielsen and Lucas Graves.(2017). *News you don't believe Audience perspectives on Fake news*.Reuters Institute
- Stanley J Baran, and Dennis K Davis.(2012). *Mass Communication Theory*.(6th edition) Canada: Wadsworth Cengage Learning
- Santanu Chakrabarti , Claire Rooney and Minnie Kweon.(2018).*Duty, Identity, Credibility: Fake news and the ordinary citizen in Kenya and Nigeria – a comparative study*.BBC research
- Santanu Chakrabarti , Lucile Stengel and SapnaSolanki.(2018).*Duty, Identity, Credibility: 'Fake news' and the ordinary citizen in India*.BBC research
- Tufte, T. and Mefaloputlos, P.(2009). *Participatory communication: A practical guide*. Washington D.C.: The World Bank.
- Thomas, Pradip.(2004). *Participatory communication for social change*. California: Sage Publication.
- Wardle, C. and H. Derekshan.(2017).*Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*.Council of Europe report, Strasbourg, France.
- Zeenab Aneez, Taberez Ahmed Neyazi, Antonis Kalogeropoulos, and Rasmus Kleis Nielsen. (2019).*India Digital News Report*. Reuters Institute.